

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Czy zasadnie i skutecznie ustawodawca podwyższył poziom ochrony małoletnich? Krytyczna analiza nowelizacji Kodeksu karnego z 23 marca 2017 r.

Author: Olga Sitarz, Dominika Bek

Citation style: Sitarz Olga, Bek Dominika (2017). Czy zasadnie i skutecznie ustawodawca podwyższył poziom ochrony małoletnich? Krytyczna analiza nowelizacji Kodeksu karnego z 23 marca 2017 r. „Forum Prawnicze”, T. 44, Nr 6 (2017), s. 8-24

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Olga Sitarz

Doktor habilitowana nauk prawnych, kierownik Katedry Prawa Karnego i Kryminologii Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego, była sędzia w sprawach karnych, mediatorka Śląskiego Centrum Arbitrażu i Mediacji w sprawach karnych.

✉ olga.sitarz@us.edu.pl

Dominika Bek

Doktor nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Prawa Karnego i Kryminologii Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego, mediatorka Śląskiego Centrum Arbitrażu i Mediacji w sprawach karnych.

✉ dominika.bek@us.edu.pl

Olga Sitarz, Dominika Bek

Czy zasadnie i skutecznie ustawodawca podwyższył poziom ochrony małoletnich? Krytyczna analiza nowelizacji Kodeksu karnego z 23 marca 2017 r.

Has the Polish Legislator Reasonably and Effectively Increased the Level of Child Protection? A Critical Analysis of the Amendment of March 23, 2017 to the Penal Code

The objective of this article is to interpret the provisions of the act of March 23, 2017 amending the Penal Code, referring – directly or indirectly – to minors. Following the decision of the legislator, four aspects of changes are taken into account: new circumstance including among sentencing directives; new types of crimes, threatened by a higher penalty; tightening the statutory limits for the penalty of certain types of crimes and taking new crimes into the obligation of denunciation. The authors of the amending act declared that increasing the level of criminal-law child protection was their main motive. The presented interpretation takes into account these assumptions. The analysis was carried out both on the basis of the adopted assumptions and the manner of their implementation. The article reveals various flaws and defects in the adopted legal solutions, which do not allow a positive assessment of the above mentioned amendment.

„Ochrona dóbr dziecka powinna mieć najwyższy priorytet” – to zdanie prezydenta RP Andrzeja Dudy powtarzało się w lipcowych komunikatach prasowych¹ komentujących wejście w życie ustawy z dnia 23 marca 2017 r. o zmianie ustawy Kodeks karny, Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz ustawy Kodeks postępowania karnego². Intencje twórców prezydenckiego projektu z dnia 5 września 2016 r. szerzej prezentuje uzasadnienie skierowane do Sejmu RP. Już pierwsze zdanie potwierdza, że podstawowym celem, jaki przyświecał projektodawcom, było „podwyższenie poziomu ochrony małoletnich, ze szczególnym uwzględnieniem małoletnich poniżej lat 15, a także osób nieporadnych ze względu na swój stan psychiczny lub fizyczny”³. Choć zarówno w projekcie, jego uzasadnieniu, jak i w ostatecznym tekście noweli obok „małoletniego” pojawia się kategoria osób nieporadnych, to niewątpliwie właśnie dobro dziecka było najsilniej eksponowane przez twórców projektu i ustawodawcę⁴. W ślad za prawodawcą to właśnie tej grupie podmiotów poświęcimy uwagę. Przy tym w swych rozważaniach skoncentrujemy się na zmianach wprowadzonych w prawie karnym materialnym pomieszczonych w Kodeksie karnym⁵, gdyż to one stanowią trzon noweli. Przedmiotem naszych rozważań nie będą inne zmiany w Kodeksie karnym wprowadzone ustawą z 23 marca 2017 r., które mogą budzić wiele kontrowersji, jednak nie są bezpośrednio związane z programowym wzmocnieniem ochrony małoletniego (przykładowo nowa treść przepisu art. 156 § 3 k.k.).

Szczególna wrażliwość na krzywdę dziecka wydaje się w naszej kulturze oczywistością, jednak już

od momentu publikacji projektu jego założenia budzą wątpliwości⁶. Czy młody wiek stanowi właściwe kryterium wyróżniania pokrzywdzonych? Czy w projekcie dobrano odpowiednie narzędzia do realizacji założonego celu? Czy założenia te zostały zachowane mimo licznych zmian dokonanych w ustawie w toku prac parlamentarnych? Na ile ustawa nowelizacyjna realizuje cele zakładane pierwotnie przez projektodawcę? Odpowiedź na te zasadnicze pytania wymaga w pierwszej kolejności szczegółowego odtworzenia założeń noweli. Następnie prześledzić trzeba poszczególne obszary zmian: proponowanych i ostatecznie wprowadzonych. W ramach części ogólnej Kodeksu karnego uwagę poświęcić należy nowelizacji art. 53 § 2 k.k., a w ramach części szczególnej – wprowadzonym typom kwalifikowanym, modyfikacjom w zakresie ustawowego zagrożenia karą oraz rozszerzeniu obowiązku denuncjacyjnego. Zmiany te ocenić wypada nie tylko przez pryzmat założeń projektu, ale także z perspektywy systemu prawa karnego jako pewnej całości, w którą – nie po raz pierwszy – zaingerowano. Te szczegółowe oceny pozwolą na zbudowanie opinii na temat spójności ustawy nowelizacyjnej. Dzięki zestawieniu celów ustawy z funkcjami i aksjologią prawa karnego możliwa będzie też odpowiedź na pytanie o zasadność założeń przyjętych przez ustawodawcę.

Projektodawcy zmian zaproponowanych 5 września 2016 r. uwypuklają ochronną funkcję prawa karnego, a samej noweli przypisują potencjał wzmocnienia tej funkcji⁷. W pierwszym akapicie uzasadnienia mowa jest wprawdzie ogólnie o ochronie praw pokrzywdzonych, a także o osobach nieporadnych ze względu na swój stan psychiczny lub fizyczny, jednak kolejne akapity ogólnej części uzasadnienia nie zawierają

1 Por. np. Kancelaria Prezydenta, *Prezydencki projekt zwiększający ochronę dzieci*, 8.09.2016, <http://www.prezydent.pl/prawo/ustawy/zgloszone/art,5,prezydencki-projekt-zwiekszajacy-ochrone-dzieci.html> (dostęp: 9.08.2018).

2 Dz.U. 2017 poz. 773.

3 *Druk sejmowy nr 846 z 5 września 2016 r.*, <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/C82FD2CAF85A8A2FC125803500244863/%24File/846.pdf> (dostęp: 9.08.2018).

4 Por. Kancelaria Prezydenta, *Prezydencki projekt...*, dz. cyt.

5 Przywołana ustawa wprowadziła też zmiany do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (art. 2 ustawy nowelizującej), przez niektórych zaliczanej do prawa karnego *sensu largissimo*.

6 Por. np. *Opinia KRS z dnia 13 października 2016 r. w przedmiocie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, <http://www.krs.pl/admin/files/opinie-i-stanowiska/161013%20020%20149.pdf> (dostęp: 9.08.2018); A. Barczak-Oplustil, M. Małecki, *Opinia do przedstawionego przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, druk nr 846, http://kipk.pl/dokumenty/Malecki_Barczak_druk_846_eksperytyza.pdf (dostęp: 9.08.2018).

7 *Druk sejmowy nr 846...*, dz. cyt.

żadnych odniesień do tej ostatniej kategorii osób⁸. Nie ulega więc wątpliwości, że tą grupą, którą nowela ma chronić w sposób szczególny, są dzieci, zwłaszcza najmłodsze⁹. Twórcy projektu uzasadniają wzmocnioną troskę o małoletnich, a szczególnie o wybrane ich dobra: zdrowie, życie, wolność oraz prawidłowe sprawowanie opieki nad dziećmi. Wskazują, iż naruszenie dóbr stojących najwyżej w konstytucyjnej hierarchii

strzec należy jedynie, że argumentacja ta okazała się przekonująca dla polskich posłów i senatorów. Już we wrześniu 2016 r. sekretarz stanu w Kancelarii Prezydenta RP (KPRP) Andrzej Dera wyraził nadzieję, że „będzie to jeden z projektów, który zostanie przyjęty przez wszystkich parlamentarzystów niezależnie od klubów politycznych; dobro dziecka, ochrona dzieci nie ma barw politycznych”¹⁴. Wyniki sejmowego

Głównym celem omawianych zmian w Kodeksie karnym było wzmocnienie karnoprawnej ochrony życia, zdrowia, wolności i innych wybranych dóbr małoletnich, zwłaszcza tych poniżej lat 15. Cel ten spotkał się z szerokim uznaniem najwyższego organu przedstawicielskiego w Polsce.

nabiera „kwalifikowanego charakteru” z uwagi na podmiot doznający pokrzywdzenia, jakim jest małoletni¹⁰. Powołują się przy tym na dobro dziecka jako wartość nie tylko chronioną w sposób szczególny¹¹, ale też usytuowaną wysoko w hierarchii dóbr prawnych¹². Mimo że argumenty zaczerpnięte przez projektodawców z Konstytucji RP dotyczą w równej mierze wszystkich osób poniżej 18 roku życia, to uzasadnienie projektu jednoznacznie wskazuje, że najważniejszą grupą jego beneficjentów mają być „osoby najmłodsze i najsłabsze, a więc małoletni poniżej 15 lat”¹³. Do oceny zasadności przytoczonych twierdzeń wypadnie powrócić w dalszej części tekstu. Na tym etapie do-

głosowania z dnia 24 lutego 2017 r. nad poprawioną ustawą nowelizacyjną potwierdziły te przypuszczenia¹⁵. Powiedzieć można zatem, że głównym celem omawianych zmian w Kodeksie karnym było – według jej twórców – wzmocnienie karnoprawnej ochrony życia, zdrowia, wolności i innych wybranych dóbr małoletnich, a zwłaszcza małoletnich poniżej lat 15, i cel ten spotkał się z szerokim uznaniem najwyższego organu przedstawicielskiego w Polsce.

Nowela z 23 marca 2017 r. wprowadza tylko jedną zmianę w części ogólnej Kodeksu karnego, a mianowicie uzupełnia okoliczności mające wpływ na wymiar kary określone w art. 53 § 2 k.k. Pierwotny projekt prezydencki zakładał, że przepis ten otrzyma następujące brzmienie: „Wymierzając karę, sąd uwzględni w szczególności motywację i sposób zachowania się

8 Wątek osób nieporadnych wraca dopiero w uzasadnieniu poszczególnych zmian.

9 Dość wskazać, że inspiracją dla prezydenckiej inicjatywy ustawodawczej stanowią propozycja Rzecznika Praw Dziecka.

10 *Druk sejmowy nr 846...*, dz. cyt., s. 6.

11 Art. 72 i art. 48 Konstytucji RP.

12 *Druk sejmowy nr 846...*, dz. cyt., s. 8.

13 *Druk sejmowy nr 846...*, dz. cyt., s. 7.

14 Kancelaria Prezydenta, *Prezydencki projekt...*, dz. cyt.

15 Wyniki głosowania nr 39 na 36. posiedzeniu Sejmu, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&nrkadencji=8&nrprowadzenia=36&nrglosowania=39> (dostęp: 9.08.2018).

sprawcy, popełnienie przestępstwa wspólnie z nieletnim, rodzaj i stopień naruszenia ciężących na sprawcy obowiązków, rodzaj i rozmiar ujemnych następstw przestępstwa, popełnienie przestępstwa na szkodę małoletniego, właściwości i warunki osobiste sprawcy, sposób życia przed popełnieniem przestępstwa i zachowanie się po jego popełnieniu, a zwłaszcza staranie o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie w innej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwości, a także zachowanie się pokrzywdzonego”. Po raz kolejny więc wyróżniono dzieci jako szczególną grupę pokrzywdzonych – tym razem już nie tylko w uzasadnieniu projektu, ale także w proponowanych zmianach normatywnych. Takie ujęcie było krytycznie komentowane i ustawodawca zdecydował się uwzględnić jedną z uwag Krajowej Rady Sądownictwa¹⁶. W efekcie dalszych prac art. 53 § 2 k.k. przyjął następujący kształt: „Wymierzając karę, sąd uwzględnia w szczególności motywację i sposób zachowania się sprawcy, zwłaszcza w razie popełnienia przestępstwa na szkodę osoby nieporadnej ze względu na wiek lub stan zdrowia, popełnienie przestępstwa wspólnie z nieletnim, rodzaj i stopień naruszenia ciężących na sprawcy obowiązków, rodzaj i rozmiar ujemnych następstw przestępstwa, właściwości i warunki osobiste sprawcy, sposób życia przed popełnieniem przestępstwa i zachowanie się po jego popełnieniu, a zwłaszcza staranie o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie w innej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwości, a także zachowanie się pokrzywdzonego”. Niestety także aktualne brzmienie przepisu nie jest wolne od wad, a przy tym większość wcześniejszych uwag krytycznych nie straciła na aktualności.

Projektodawca zakładał, że „wprowadzenie dodatkowej okoliczności do dyrektyw wymiaru kary spowoduje, że sądy wymierzając karę, we wszystkich sprawach karnych będą zobowiązane do sprawdzenia, czy przestępstwo nie zostało popełnione na szkodę małoletniego. W przypadku ustalenia, że tak było, sąd powinien wymierzyć karę wyższą niż w przypadku przestępstwa analogicznego, ale popełnionego bez szkody na małoletnim”¹⁷. Brzmienie zaprojektowanego przepisu istotnie nakazywało każdorazowe uwzględ-

nienie przy wymiarze kary faktu, że czyn popełniono na szkodę osoby do 18 roku życia. Przy tym – wbrew twierdzeniom Agnieszki Barczak-Oplustil i Mikołaja Małeckiego¹⁸ – trudno sensownie utrzymywać, że okoliczność ta mogłaby mieć wpływ na złagodzenie kary¹⁹, choć zapewne nie zawsze prowadziłaby do obostrzenia kary, np. w razie pokrzywdzenia 17-latka przez rówieśnika. Obecnie ustawa wyróżnia już nie małoletnich pokrzywdzonych, a ofiary będące osobami nieporadnymi ze względu na wiek lub stan zdrowia. Ujęciu temu nie można już zarzucić, że dyskryminuje osoby nieporadne z innych względów niż młody wiek²⁰, ale nowy fragment przepisu budzi znacznie większe wątpliwości interpretacyjne niż pierwotna propozycja, a przy tym efekty wykładni zdają się bardzo odległe od założeń noweli. Zwrot „osoba nieporadna ze względu na wiek lub stan zdrowia” pojawia się w aktualnym Kodeksie karnym po raz pierwszy. Równocześnie wprowadzono do znamion wybranych typów czynów zabronionych pojęcie „osoby nieporadnej ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny” obok znanego już wcześniej znamienia przedmiotu wykonawczego „małoletniego poniżej lat 15 albo osoby nieporadnej ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny”. To rozmnożenie zbliżonych pojęć rodzi pytanie o sens takiego zabiegu. „Stan zdrowia” bez wątpienia obejmuje zarówno zdrowie fizyczne, jak i psychiczne, nie będzie jednak obejmował nieporadności związanej ze stanem fizycznym lub psychicznym o podłożu innym niż chorobowe (stan nietrzeźwości lub odurzenia?). Natomiast osoba nieporadna ze względu na wiek nie może być utożsamiana z osobą małoletnią poniżej lat 15. Pojęcie z art. 53 § 2 k.k. z jednej strony będzie obejmowało także osoby nieporadne z uwagi na podeszły wiek²¹, z drugiej strony nie będzie zasadniczo obejmowało starszych małoletnich ani tych dzieci

18 A. Barczak-Oplustil, M. Małecki, *Opinia...*, dz. cyt., s. 7–8.

19 Podobnie jak popełnienie przestępstwa wspólnie z nieletnim.

20 Por. *Opinia KRS z dnia 13 października 2016 r.*..., dz. cyt., s. 2 oraz M. Małecki, *Większa ochrona osób nieporadnych, również przed narodzeniem*, „Dogmaty Karnisty”, 28.02.2017, <https://dogmatykarnisty.blogspot.com/2017/02/wieksza-ochrona-osob-nieporadnych.html> (dostęp: 9.08.2018).

21 Na marginesie rodzi się pytanie, czy sam podeszły wiek może być przyczyną nieporadności, czy jednak zawsze będzie to miało związek ze stanem zdrowia.

16 *Opinia KRS z dnia 13 października 2016 r.*..., dz. cyt., s. 2.

17 *Druk sejmowy nr 846*..., dz. cyt., s. 7.

poniżej lat 15, które są nad wiek zaradne. Już zatem krąg pokrzywdzonych wskazany w komentowanym przepisie odległy jest od pierwotnych założeń. Nie obejmuje bowiem wszystkich małoletnich i – jak się zdaje – nakazuje sądowi każdorazowo badać zaradność także młodszych ofiar przestępstw. Dość obra-

w żaden sposób dóbr osób małoletnich czy nieporadnych. Nieporadność pokrzywdzonego będzie miała więc takie samo znaczenie w przypadku naruszenia jego zdrowia, życia czy wolności, co w przypadku szkód w mieniu.

Kwestia dobra prawnego schodzi jednak na dalszy

Pojęcie „osoby nieporadnej ze względu na wiek lub stan zdrowia” będzie obejmowało osoby nieporadne z uwagi na podeszły wiek, ale nie starszych małoletnich ani dzieci poniżej lat 15, które są nad wiek zaradne. Już zatem krąg pokrzywdzonych wskazany w komentowanym przepisie odległy jest od pierwotnych założeń.

zowo (i brutalnie szczerze) odnośnie do tej kwestii wypowiedział się Piotr Rogoziński w trakcie prac Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian w kodyfikacjach. Stwierdził on, że dzięki sformułowaniu „osoba nieporadna ze względu na wiek” szczególną karnoprawną ochroną nie będzie objęty każdy małoletni, który „przykładowo jest karany, wychodzi z zakładu poprawczego i ma 17,5 roku. Użycie tego desygnatu «małoletni» rozmija się z tym, co chcemy osiągnąć”²².

Dodać należy, że modyfikacja kręgu pokrzywdzonych nie wyeliminowała sygnalizowanego już w piśmiennictwie problemu związanego z przedmiotem ochrony²³. Twórcy projektu nowelizacji uwypuklają wybrane tylko dobra osób małoletnich oraz nieporadnych i jedynie wyróżnienie tych dóbr starają się uzasadnić. Tymczasem art. 53 § 2 k.k. – tak w brzmieniu z projektu, jak i tym aktualnym – nie różnicuje

plan w zestawieniu z innym jeszcze problemem interpretacyjnym. Spore zaskoczenie budzi zwrot: „sąd uwzględnia w szczególności motywację i sposób zachowania się sprawcy, zwłaszcza w razie popełnienia przestępstwa na szkodę osoby nieporadnej ze względu na wiek lub stan zdrowia”. Wykładnia gramatyczna prowadzi do wniosku, że nieporadność pokrzywdzonego powinna sprawić, że sąd, wymierzając karę, w szerszym zakresie uwzględni motywację i sposób zachowania się sprawcy. Czy to oznacza, że w pozostałych przypadkach sąd może/powinien przykładać mniejszą wagę do zachowania sprawcy oraz motywów i pobudek jego postępowania? Jaki związek ze szczególnym znaczeniem tych czynników miałyby mieć nieporadność pokrzywdzonego? Ponadto dosłowne odczytanie zacytowanego sformułowania nakazuje sądowi uwzględniać nieporadność pokrzywdzonego tylko przez pryzmat motywacji i zachowania się sprawcy. Zatem nieporadność ofiary nie jest samodzielną okolicznością uwzględnianą w ramach dyrektyw wymiaru kary, a tylko czynnikiem mającym dodatkowo uwrażliwić sąd na motywację i zachowanie się sprawcy. Zestawienie takiej interpretacji z pierwotnym brzmie-

22 Posiedzenie Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian w kodyfikacjach dnia 26 stycznia 2017 r., Biuletyn nr 1509/VIII, nr 29, <http://orka.sejm.gov.pl/Zapisy8.nsf/wgsknr/NKK-29> (dostęp: 9.08.2018).

23 A. Barczak-Oplustil, M. Małecki, *Opinia...*, dz. cyt., s. 8.

niem prezydenckiego projektu pokazuje, jak dalece – w toku prac parlamentarnych – zdezaktualizowało się uzasadnienie zmian w art. 53 k.k. Nie sposób wciąż utrzymywać, że dzięki nowelizacji małoletniość czy nieporadność pokrzywdzonego będzie miała zasadniczy wpływ na obustronne wymiar kary. Jaki był więc cel przeformułowania przepisu?

W sprawozdaniu Podkomisji Stałej do spraw nowelizacji prawa karnego z dnia 14 grudnia 2016 r. pojawia się już wprawdzie krąg osób nieporadnych, jednak brak jeszcze kontrowersyjnego „zwłaszcza” i zestawienia tej okoliczności z motywacją oraz zachowaniem sprawcy²⁴. Aktualne brzmienie art. 53 § 2 k.k. zostało przyjęte podczas posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian w kodyfikacjach dnia 26 stycznia 2017 r. Według stenogramu z posiedzenia A. Dera uzasadnia zmianę następująco: „(...) chciałem dopowiedzieć, że jest to zmiana umiejscowienia tego, co wcześniej uzgadnialiśmy. Jest to troszeczkę wyżej, żeby było to uwzględniane przy motywacji. Kluczowa dla sądu jest motywacja sprawcy, a nie na dole, gdzie można byłoby to interpretować w inny sposób. Jest wyraźne wskazanie, że sąd musi uwzględnić, że ktoś wiedział, chciał itd., aby to skutkowało na wymiar kary, że wiedział, że robi to przeciwko dziecku. Krótko mówiąc, żeby było to obiektywne przestępstwo. Po konsultacji z ministrem sprawiedliwości uznaliśmy, że będzie to czytelniejsza dyrektywa dla sądu. Treść jest ta sama, tylko umiejscowienie spowoduje, że ocena sądu będzie bardziej obiektywna”²⁵. Wypowiedź ustna rządzi się swoimi prawami – drobiazgowa, krytyczna analiza mogłaby zostać uznana za złośliwą. Poprzestaniemy więc na próbie uchwycenia istoty słów sekretarza stanu w KPRP. Z wypowiedzi tej wynika, że intencją prawodawcy było: zmuszenie sądu do uwzględnienia przy wymiarze kary umyślnego naruszenia dóbr prawnych dziecka (osoby nieporadnej) i nadanie tej okoliczności wysokiej rangi. Z przykrością stwierdzić trzeba, że żaden z tych celów nie został zrealizowany. Nawet najzyczliwsza interpretacja nowego fragmentu

art. 53 § 2 k.k. nie pozwala na uznanie, że w świetle przepisu wpływ nieporadności ofiary na wymiar kary uzależniony jest od tego, czy sprawca tę nieporadność sobie uświadamiał. Przy tym jakiegokolwiek umiejscowienie danej okoliczności w treści art. 53 § 2 k.k. nie wiąże sądowi rąk i nie zmusza do zaostrzenia lub złagodzenia kary.

Interesującą próbę uratowania sensu nowelizacji art. 53 § 2 k.k. podjął Radosław Hałas, pisząc: „Obecna redakcja przepisu, nakazująca zwrócić szczególną uwagę na motywację i sposób zachowania się sprawcy w sytuacji popełnienia przestępstwa na szkodę osoby nieporadnej wyłącza «automatyzm» w traktowaniu tej okoliczności jako obciążającej, bowiem sąd, po przeanalizowaniu okoliczności sprawy, może dojść do przekonania, że fakt, iż pokrzywdzonym jest osoba nieporadna, nie prowadzi do surowszej oceny motywacji i sposobu zachowania się sprawcy”²⁶. Postulat wszechstronnej oceny wszystkich okoliczności ujętych w art. 53 § 2 k.k. jest ze wszech miar uzasadniony, ale nie wydaje się, by takie lub inne usytuowanie danej okoliczności w tekście przepisu cokolwiek w tej kwestii zmieniało. Słuszność postulatu nie zmienia też faktu, że redakcja przepisu wskazuje wyraźnie, iż sąd powinien uwzględnić motywację i zachowanie się sprawcy zwłaszcza, gdy ucierpiała osoba nieporadna, a nie – uwzględnić w ramach oceny tej motywacji działania na szkodę takiej osoby.

Czy powyższe pesymistyczne wnioski co do trafności przeprowadzonych zmian art. 53 § 2 k.k. oznaczają, że – wbrew woli ustawodawcy – sąd nie będzie musiał uwzględniać faktu pokrzywdzenia małoletniego lub osoby nieporadnej? Oczywiście – nie. Już dotychczasowe brzmienie ogólnych dyrektyw wymiaru kary zawierało komponenty, w ramach których nie sposób pominąć okoliczności związanych z nieporadnością pokrzywdzonego. Ocena stopnia społecznej szkodliwości czynu wymaga w myśl art. 115 § 2 k.k. uwzględnienia „rodzaju i charakteru naruszonego dobra, rozmiaru wyrządzonej lub grożącej szkody, sposobu i okoliczności popełnienia czynu, wagi naruszonych przez sprawcę obowiązków, jak również postaci zamiaru, motywa-

24 *Sprawozdanie Podkomisji Stałej do spraw nowelizacji prawa karnego z dnia 14 grudnia 2016 r.*, [http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/spr_846/\\$file/spr_846.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/spr_846/$file/spr_846.pdf) (dostęp: 9.08.2018).

25 *Posiedzenie Komisji Nadzwyczajnej...*, dz. cyt.

26 R. Hałas, *Komentarz do art. 53 KK* (w:) A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2018, Legalis.

cji sprawcy, rodzaju naruszonych reguł ostrożności i stopnia ich naruszenia”. Wiek i nieporadność ofiary nie powinny rzutować na ocenę naruszonego dobra prawnego, gdyż przykładowo zdrowie małego dziecka jest rodzajowo tym samym dobrem, co zdrowie osoby dorosłej w pełni sił. Wyjściowy stan ofiary może już mieć pewne znaczenie dla oceny rozmiaru szkody w dobrach osobistych, np. gdy konsekwencje medyczne urazu zależą od fazy rozwoju dziecka lub gdy wiek dziecka determinuje droższą metodę leczenia – czynniki te nie mają jednak jednoznacznego związku z nieporadnością pokrzywdzonego. Ponadto wykorzystanie przez sprawcę nieporadności pokrzywdzonego nie powinno umknąć w ramach oceny sposobu i okoliczności popełnienia czynu. Małoletniość lub nieporadność ofiary może też specyficznie kształtować motywację sprawcy. Niezależnie od złożonego problemu relacji między § 1 i 2 art. 53, dostrzec trzeba, że motywację oraz sposób popełnienia czynu wymienia też art. 53 § 2 k.k. Poza tym za uwzględnieniem nieporadności ofiary przy wymiarze kary przemawiać mogą też względy ogólnego i szczególnieprzewidywalnego. W końcu odnotować trzeba i to, że art. 53 § 2 k.k. stanowi otwarty katalog szczegółowych okoliczności mających wpływać na wymiar kary²⁷, a więc możliwe jest uwzględnienie także innych czynników mieszczących się w zakresie ogólnych dyrektyw z art. 53 § 1 k.k.

Na marginesie warto się zastanowić, czy nieporadność ofiary powinna mieć wpływ na wymiar kary i środków karnych wówczas, gdy sprawca nie uświadamia sobie tej cechy pokrzywdzonego, np. w razie kradzieży dokonanej pod nieobecność właściciela rzeczy lub w razie wypadku komunikacyjnego, gdy nie sposób przewidzieć wieku i stanu zdrowia przyszłych ofiar. Jeśli wyjściowy stan ofiary nie ma wpływu na rozmiar szkody, to wydaje się, że nie ma podstaw, by taka nieświadomiona nieporadność pokrzywdzonego rzutowała na rodzaj i surowość kary orzekanej wobec sprawcy. Nie sposób bowiem stwierdzić, by nieświadomiona przez sprawcę nieporadność ofiary mogła kształtować jego motywację lub sposób popełnienia czynu. W tym kontekście wątpliwości mogą budzić

ujęte w katalogu z art. 115 § 2 k.k. „okoliczności popełnienia czynu”. Przyjęcie szerokiego rozumienia tego zwrotu, pozwalającego na uwzględnienie także (a może zwłaszcza) tych okoliczności, które nie należą do znamion czynu zabronionego²⁸, stwarza pokusę wzięcia pod uwagę nieporadności ofiary także wówczas, gdy sprawca nic o niej nie wie. Zasadnie jednak powtarza się w literaturze, że zwrot „okoliczności popełnienia czynu” jest wyjątkowo enigmatyczny i wymaga określenia²⁹. W orzecznictwie popularność zyskał pogląd Jarosława Majewskiego, zgodnie z którym chodzi tu wyłącznie o czas (np. w porze nocnej), miejsce (np. za granicą, w miejscu publicznym) oraz tzw. kontekst sytuacyjny zachowania się (na oczach tłumu, we współdziałaniu z nieletnim lub w jego obecności, w reakcji na naganne zachowanie się pokrzywdzonego itp.)³⁰. Generalnie więc chodzi o takie okoliczności, na które sprawca miał wpływ lub z których co najmniej mógł zdawać sobie sprawę. W tym więc sensie intuicje uzewnętrznione w zacytowanej wypowiedzi ministra A. Dery są słuszne – istotnie, nieporadność (w tym młody wiek) pokrzywdzonego będzie mieć przełożenie na wymiar kary zwłaszcza wówczas, gdy ta okoliczność była objęta świadomością sprawcy. Czy jednak osiągnięcie tego celu wymagało zmian scharakteryzowanych powyżej? W świetle dokonanej wykładni – odpowiedź jest jednoznacznie negatywna.

Kończąc wątek związany z nowelizacją art. 53 § 2 k.k., z przykrością podkreślić należy, że zmiany ostatecznie wprowadzone w tym katalogu nie tylko nie czynią zadość założeniom wyeksponowanym w prezydenckim projekcie, ale też nie realizują celów przypisywanych im w toku prac parlamentarnych. Niezależnie od akceptacji samych założeń noweli kattegorycznie stwierdzić trzeba, że wprowadzone zmiany normatywne nie dają żadnych podstaw do wymierzania surowszych kar sprawcom przestępstw przeciwko życiu, zdrowiu i wolności małoletnich. Nie gwarantują też surowszej odpowiedzialności za szkody i krzywdy wobec innych osób nieporadnych. Efekt w postaci bardziej zdecydo-

27 Por. M. Królikowski, S. Żółtek, *Komentarz do art. 53 KK (w:) R. Zawłocki (red.) Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116*, Warszawa 2017, Legalis.

28 Tak np. V. Konarska-Wrzošek, *Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym*, Toruń 2002, s. 88–89.

29 Por. np. J. Majewski, *Komentarz do art. 115 KK (w:) A. Zoll (red.), Kodeks karny. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2007, s. 1170.

30 Tamże.

wanej reakcji na czyny przeciwko osobom nieporadnym może ewentualnie przynieść sama dyskusja wokół noweli, ale i to jest wątpliwe. Przede wszystkim zaś nie tak przebiegać powinien proces legislacyjny. Sytuacja, w której komunikat zawarty w przepisie ustawy jest tak niejasny i mylący, że jego sensownego znaczenia poszukiwać można tylko w nieformalnych wypowiedziach prawodawcy – daleka jest od prawidłowości.

Z pozoru wydawać się może, że dużo łatwiej osiągnąć zakładane przez projektodawcę cele, wprowadzając zmiany w części szczególnej. O ile dyrektywy wymiaru kary tworzą jedynie pewną przestrzeń dla swobody sędziowskiej, o tyle konkretne typizacje stawiają już wyraźne granice. Jeśli istotnie zaostrzenie sankcji miałoby się przyczynić do wzmocnienia ochronnej funkcji prawa karnego, a w szczególności do zwiększenia ochrony najważniejszych dóbr małoletnich i nieporadnych, to część szczególna powinna okazać się ku temu właściwym obszarem. Nowelizacja

ko jeżeli to pozbawienie wolności trwało dłużej niż 7 dni. Oznacza to bowiem, że – zakładaną – szczególną karnoprawną ochroną nie są objęte osoby m.in. małoletnie, gdy pozbawienie wolności trwało krócej.

Znamieniem kwalifikującym jest zwrot „osoba nieporadna ze względu na jej wiek”. Zakres tego pojęcia jego relację do pojęcia małoletniego oraz wady takiego rozwiązania zostały omówione przy analizie znowelizowanego przepisu art. 53 § 2 k.k. Kwestią, nad którą należy się więc pochylić, jest zasadność tworzenia typu kwalifikowanego w ogóle, a w tych dwóch przypadkach – w szczególności.

Projektodawca swoje racje przedstawił dość skromnie. W uzasadnieniu do prezydenckiego projektu nowelizacji przeczytać można, że „odebranie wolności małoletniemu, przetrzymywanie go w zamkniętych pomieszczeniach może mieć dalece bardziej szkodliwe skutki niż te, które występują w przypadku bezprawnego pozbawienia wolności osób dorosłych.

Zmiany ostatecznie wprowadzone w katalogu z art. 53 § 2 k.k. nie tylko nie czynią zadość założeniom wyeksponowanym w prezydenckim projekcie, ale też nie realizują celów przypisywanych im w toku prac parlamentarnych.

w tym zakresie przebiegła dwojako – z jednej strony wprowadzono nowe typy kwalifikowane odnoszące się m.in. do dziecka, z drugiej – w niektórych typizacjach bezpośrednio odnoszących się do małoletnich podniesiono zagrożenie karą.

Wprowadzone dwa (nowe) typy kwalifikowane modyfikują przepis art. 189 § 2 – tzn. pozbawienie wolności dotyczy osoby nieporadnej ze względu na jej wiek (§ 2a), oraz przepis art. 207 § 1 – znęcanie się nad osobą nieporadną ze względu na jej wiek (§ 1a).

Już na początku musi rodzić się pytanie, dlaczego typem kwalifikowanym jest pozbawienie wolności osoby nieporadnej ze względu m.in. na jej wiek, tyl-

ko w związku z tym uzasadnione jest wyjęcie zachowań polegających na pozbawieniu wolności małoletniego poniżej 15 roku życia z zakresu typu podstawowego i przeniesienie do typu kwalifikowanego. Taka decyzja normatywna w sposób prawidłowy odzwierciedli poziom społecznej szkodliwości takiego czynu zabronionego³¹. Zatem projektodawca zaakcentował przede wszystkim wyższy stopień społecznej szkodliwości klasy zachowań polegających na pozbawieniu wolności osoby nieporadnej ze względu na wiek wśród zachowań polegających na pozbawieniu wolności. Nie

31 Druk sejmowy nr 846..., dz. cyt.

można w tym miejscu nie zadać pytania, czy rzeczywiste nieporadność pokrzywdzonego ze względu na jego wiek podwyższa poziom społecznej szkodliwości. Jakie są podstawy do wysuwania takiej tezy? Czy „wartość i znaczenie dóbr osobistych” zależą od stanu poradności ich dzierżyciela?

Równocześnie zauważyć należy, że projekt prezydencki nie przewidywał nowelizacji art. 207 k.k. – przestępstwa znęcania się. Ta zmiana pojawiła się w toku prac parlamentarnych (po I czytaniu, w czasie prac Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian z kodyfikacjach)³². Przypuszczać można (ponieważ trudno znaleźć pisemny ślad motywacji tej decyzji), że projektodawcom przyświecała ta sama idea, która wyrażona została w projekcie prezydenckim odnośnie do przepisu art. 189 k.k.

Pozornie wydawać by się mogło, że właśnie poprzez instytucję typu kwalifikowanego uda się uzyskać efekt, o którym mowa na oficjalnej stronie internetowej Prezydenta RP – „sądy w sprawach karnych będą musiały sprawdzać, czy w wyniku przestępstwa nie ucierpiało dziecko; jeśli ucierpiało, wymierzona kara powinna być wyższa”³³. Skuteczność takiego mechanizmu można ocenić w bardzo prosty sposób. Należy zestawić zagrożenie karą za dany typ czynu zabronionego przed i po nowelizacji i porównać z rzeczywistie wymierzonymi karami za ten czyn.

Jeśli chodzi o przestępstwo znęcania się, przed nowelizacją czyn taki popełniony wobec osoby małoletniej zagrożony był karą od 3 miesięcy do 5 lat pozbawienia wolności, po nowelizacji grożąca kara to od 6 miesięcy do 8 lat pozbawienia wolności.

Wymierzając karę pozbawienia wolności za czyn z art. 207 § 1 k.k., sądy stosowały ją w dolnych granicach ustawowego zagrożenia. W roku 2012 ponad 90% wszystkich kar pozbawienia wolności stanowiły kary od 6 miesięcy do 2 lat pozbawienia wolności. Kary powyżej 2 lat pozbawienia wolności stanowiły 1% wszystkich kar³⁴.

Szczegółową analizę statystyczną dotyczącą skazań za przestępstwo znęcania się przeprowadził Artur Śledziwski. Wskazał on na podstawie danych statystycznych, że w okresie od 2006 r. do 2013 r. za przestępstwo znęcania się najczęściej orzekano karę pozbawienia wolności w wymiarze 1 roku. Druga pod względem częstości orzekania kara pozbawienia wolności znajdowała się w przedziale od 7 do 11 miesięcy. W okresie od 2006 r. do 2014 r. kary pozbawienia wolności orzekane w wymiarach dłuższych, tj. powyżej 2 do 3 lat, 3 lata, powyżej 3 do 5 lat, łącznie utrzymywały się w przedziale od 0,4% do 0,7% wszystkich orzekanych kar pozbawienia wolności. Natomiast kary pozbawienia wolności w najdłuższych wymiarach, tj. powyżej 5 do 8 lat, powyżej 8 do 10 lat, powyżej 10 do 15 lat, były orzekane w pojedynczych przypadkach. Z danych statystycznych wynika, że za typ podstawowy przestępstwa znęcania się (art. 207 § 1 k.k.) najczęściej orzekano karę pozbawienia wolności w wymiarze 1 roku (z wyjątkiem 2014 r., w którym najczęściej orzekano karę od 7 do 11 miesięcy). W dalszej kolejności za ten typ przestępstwa orzekano kary pozbawienia wolności w wymiarach od 7 do 11 miesięcy oraz od 1 roku do 2 lat. Łącznie za typ podstawowy przestępstwa znęcania się (art. 207 § 1 k.k.) w trzech powyższych wymiarach orzeczono średnio 3/4 kar pozbawienia wolności. W przypadku typu kwalifikowanego przestępstwa znęcania się połączonego ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa (art. 207 § 2 k.k.) trudno dostrzec – zdaniem autora – jakąkolwiek tendencję w zakresie wymiaru kary pozbawienia wolności. Za ten typ przestępstwa orzekano zarówno karę pozbawienia wolności w najniższym wymiarze – od 1 do 2 miesięcy (2013 r.), jak i w jednym z najwyższych wymiarów – od 8 do 10 lat (2008 r. i 2009 r.). Zdecydowanie najczęściej za typ kwalifikowany przestępstwa znęcania się z art. 207 § 3 k.k. orzekano karę pozbawienia wolności w wymiarze 2 lat. Do 2008 r. średnio na dziesięć orzeczonych kar pozbawienia wolności z art. 207 § 3 k.k. było osiem w wymiarze 2 lat, zaś po 2008 r. wartość ta spadła do siedmiu kar³⁵.

32 *Posiedzenie Komisji Nadzwyczajnej...*, dz. cyt.

33 Kancelaria Prezydenta, *Prezydencki projekt...*, dz. cyt.

34 *Wyciąg z informacji o realizacji przez wymiar sprawiedliwości Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie w 2012 roku – dane statystyczne*, s. 9–11, https://www.ms.gov.pl/Data/Files/_public/ppwr/aktualnosci/wyciag-z-informacji-

[o-realizacji-przez-wymiar-sprawiedliwosci-kpppw---dane-statystyczne.pdf](#) (dostęp: 9.08.2018).

35 A. Śledziwski, *Przestępstwo znęcania się w kontekście przemocy w rodzinie*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem

Wyniki przedstawionych badań oznaczają, że praktyka orzecznicza mieści się zarówno w uchylonych, jak i znolizowanych granicach ustawowego zagrożenia przewidzianego za przestępstwo znęcania się. A to prowadzi do wniosku, że z perspektywy oczekiwanych zmian w orzecznictwie podnoszenie dolnej granicy nie było konieczne, podnoszenie górnej – nie jest w stanie doprowadzić do wymierzania „wyższych kar”. Podobne wnioskowanie, oparte na badaniach praktyki orzeczniczej, należałoby zastosować odnośnie do przestępstwa z art. 189 k.k. Ocena braku skuteczności w zakładanej płaszczyźnie (wymuszenie stosowania surowszych kar) nie oznacza jeszcze ogólnej negatywnej oceny wprowadzenia nowych typów kwalifikowanych. Należy jednak wcześniej poświęcić nieco uwagi samej instytucji przestępstw kwalifikowanych, ich istocie i funkcji.

Tadeusz Bojarski wskazuje, że wokół typu podstawowego dobudowywane są i z niego wyprowadzane odmiany, które łącznie z typem podstawowym tworzą „rodziny przestępstw”. Autor ten dodaje: „typy podstawowe stanowią jądro, tworzywo dla wykształcenia większych grup przestępstw («rodziny przestępstw»), służą do ich rozbudowy w szczegółach. (...) Ustawodawca wykorzystuje historycznie ukształtowane, odziedziczone typy przestępstw, aby na ich podstawie konstruować owe «rodziny» przestępstw”³⁶. Przemysław

Konieczniak słusznie zauważa, że typy zmodyfikowane (w tym kwalifikowane) nie są – z logicznego punktu widzenia – konieczne, a skoro istnieją, to ze względów utylarnych³⁷.

W piśmiennictwie rzadko niestety poświęca się uwagę przesłankom tworzenia typów zmodyfikowanych, co przy wzmożonej działalności prawotwórczej należy uznać za pewien niedostatek. T. Bojarski w latach 70. ubiegłego wieku sporządził zestawienie takich przesłanek, przy czym samego zagadnienia obszernie nie rozwijał. Zdaniem przywołanego autora uzasadnieniem wprowadzenia typu zmodyfikowanego mogą być przesłanki o charakterze historycznym (tradycja ustawodawcza), przemiany społeczne (nowe zjawiska społeczne), przypadkowość, okoliczności typowe występujące z zasady często, a nie sporadycznie, przeciętny stopień społecznego niebezpieczeństwa typu podstawowego, a tym samym wysokie zagrożenie karą (stąd konieczność ustanowienia typu uprzywilejowanego) i wreszcie – wskazywane jako powód najważniejszy – względy kryminalno-polityczne. W ramach wspomnianej ostatniej przyczyny, w przypadku typów kwalifikowanych, T. Bojarski akcentuje efekt odstraszający zaostrożonej kary oraz gwarancję, że zostanie wymierzona odpowiednia kara – zrealizowana zostanie pożądana polityka karania odnośnie do przypadków szczególnych. T. Bojarski przyznaje, że tworzenie typów zmodyfikowanych to ograniczenie swobody sędziowskiej poprzez swoistą zmianę w rozdziale

prof. dr hab. M. Melezini, Białystok 2016, s. 313–323, http://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/5874/1/AD_Sledziwski_Przestepstwo_znecania_sie_w%20kontekście_przemocy_w_rodzinie.pdf (dostęp: 9.08.2018).

Podobne wyniki autor otrzymał, badając akta sądowe spraw o znęcanie się w SR w Łomży (s. 347).

- 36 T. Bojarski, *Odmiany podstawowych typów przestępstw w polskim prawie karnym*, Lublin 1979, s. 32.

Zdaniem T. Bojarskiego można wyróżnić następujące cechy charakterystyczne dla przestępstw kwalifikowanych: „1) stopień społecznego niebezpieczeństwa typów kwalifikowanych jest wyższy od stopnia społecznego niebezpieczeństwa typów podstawowych; 2) zwiększonemu stopniowi społecznego niebezpieczeństwa odpowiada wyższe ustawowe zagrożenie karą w stosunku do zagrożenia za typ podstawowy; 3) wyrazem formalnym utworzenia typu kwalifikowanego jest zazwyczaj ujęcie wyodrębnionego przypadku w osobnym artykule lub w kolejnym paragrafie tego samego artykułu; 4) typy kwalifikowane tworzy ustawodawca przez wyodrębnienie

z ram typów podstawowych przypadków szczególnych bądź przez dodanie do typów podstawowych elementów zupełnie nowych kierując się przy tym dość różnymi przesłankami; 5) elementy użyte do konstrukcji znamion kwalifikujących mają różnorodny charakter i merytorycznie stanowią stygizowanie okoliczności wymiaru kary; 6) typem kwalifikowanym w stosunku do innego typu (typu podstawowego) może być, według *communis opinio*, tylko typ tego samego rodzaju co i typ podstawowy; 7) zakres typu kwalifikowanego musi być z natury rzeczy węższy od zakresu typu podstawowego; 8) w sensie formalno-konstrukcyjnym natomiast typ kwalifikowany jest takim samym typem jak typ podstawowy” – tamże, s. 61.

- 37 P. Konieczniak, *Uwagi o pojmowaniu typów zmodyfikowanych* (w:) J. Giezek, J. Brzezińska (red.), *Zmodyfikowane typy przestępstw w teorii i praktyce sądowej*, Warszawa 2017, s. 26.

funkcji pomiędzy ustawodawcą i sędzią przy ustalaniu konkretnej kary. Jest to jednak, zdaniem autora, nawet ułatwienie w pracy sędziego. Konstrukcje typów zmodyfikowanych pozwalają na uniknięcie granic zbyt rozpiętych, mało „orientujących” w stopniu społecznego niebezpieczeństwa czynów podpadających pod jeden ogólny typ przestępstwa³⁸. Nie ma wątpliwości, że mechanizm typów zmodyfikowanych pozwala na nieco spójniejszą politykę karania w obrębie różnych apelacji. Zdaniem P. Konieczniaka

bronione i przed nowelizacją wprowadzającą ten typ zmodyfikowany. Zatem poszukiwania funkcji typu zmodyfikowanego stają się nieco trudniejsze. Brak jest pogłębionej pracy na temat funkcji prawa karnego, a każdy z autorów poruszających to zagadnienie prezentuje własną systematykę zakładanych funkcji, stosując często oryginalną/własną terminologię i znaczenie użytych sformułowań. Niemniej zgodzić należy się z Andrzejem Zoll, że Konstytucja RP w zasadzie „nie określa bliżej” funkcji prawa karnego.

Wyniki przedstawionych badań oznaczają, że praktyka orzecznicza mieści się zarówno w uchylonych, jak i znowelizowanych granicach ustawowego zagrożenia przewidzianego za przestępstwo znęcania się. Zatem z perspektywy oczekiwanych zmian w orzecznictwie podnoszenie dolnej granicy nie było konieczne, podnoszenie górnej – nie jest w stanie doprowadzić do wymierzania „wyższych kar”.

„pary złożone z typu zmodyfikowanego i pierwotnego stwarzają szczególną, dogodną podstawę wnioskowania o aksjologii ustawodawcy, treści dóbr prawnie chronionych, a być może także ich «wadze»”³⁹. Rodzi się jednak pytanie, czy takie manifestacje winny być umieszczane w Kodeksie karnym, uprawniając sąd do naruszenia praw i wolności człowieka poprzez surowsze kary dla sprawcy, który taką (szczególną) wartość naruszył.

Jakie zatem funkcje realizują typy zmodyfikowane, w tym typy kwalifikowane? Odpowiedź nie jest prosta. Zacząć należy od banalnej uwagi, że wprowadzenie typu kwalifikowanego nie jest nową kryminalizacją. Zachowania opisane w typie kwalifikowanym były za-

Autor ten dodaje, że wyjątkiem jest funkcja gwarancyjna poręczana przez art. 42 Konstytucji i ochronna – poprzez art. 31 ust. 3 Konstytucji⁴⁰. Upraszczając, na potrzeby niniejszej publikacji można jednak założyć, że – wedle *communis opinio* – prawo karne pełni funkcję sprawiedliwościową (odwetową, retrybutywną), ochronną i kompensacyjną, a także gwarancyjną.

40 A. Zoll, *Konstytucyjne aspekty prawa karnego* (w:) T. Bojarski (red.), *System prawa karnego*, t. 2: *Źródła prawa karnego*, Warszawa 2011, s. 241.

Zob. jednak uwagi krytyczne do wyboru manifestowanych funkcji prawa karnego w Konstytucji – O. Sitarz, *Funkcje prawa karnego a typy zmodyfikowane na przykładzie przestępstw przeciwko życiu* (w:) J. Giezek, J. Brzezińska (red.), *Zmodyfikowane typy przestępstw w teorii i praktyce sądowej*, Warszawa 2017, s. 250–254.

38 T. Bojarski, *Odmiany...*, dz. cyt., s. 50–52.

39 P. Konieczniak, *Uwagi...*, dz. cyt., s. 55.

W innym miejscu rozważano już zakładane funkcje przy tworzeniu typów zmodyfikowanych. Przyjąć chyba można, że tak jak przy typach uprzywilejowanych niższe zagrożenie nie oznacza słabszej karnoprawnej ochrony, a jest jedynie odzwierciedleniem niższego stopnia społecznej szkodliwości czynu przy wystąpieniu określonych w ustawie okoliczności, tak przy typach kwalifikowanych – wyższa kara odzwierciedla jedynie konieczność reagowania na wyższy stopień społecznej szkodliwości z racji wystąpienia okre-

szającego aspektu kary⁴², z pewnością można stwierdzić, że podnoszenie dolnej granicy ustawowego zagrożenia dla kary pozbawienia wolności z 3 miesięcy na 6 miesięcy lub nawet górnej z 5 lat na 8 lat takiego efektu nie wywoła. Wydaje się, że rzeczywisty efekt odstraszający mogłyby przynieść tylko kary bardzo wyraźnie zaostrzone, jednak istnieje poważne ryzyko, że wtedy poziom ich dolegliwości radykalnie przekroczyłby stopień społecznej szkodliwości i naruszył konstytucyjną zasadę proporcjonalności.

W przekonaniu ustawodawcy sprawca znęcania się nad dzieckiem nie wymaga dłuższych zabiegów resocjalizacyjnych niż sprawca znęcania się nad żoną, a jedynie znęcanie się nad dzieckiem w społecznym odczuciu jest czynem bardziej nagannym, wymagającym surowszej reakcji.

ślonych w ustawie okoliczności. Wydaje się bowiem, że zdaniem ustawodawcy popełnienie przestępstwa w określonych okolicznościach nie tyle wymaga surowszej kary ze względu na konieczność silniejszego oddziaływania na sprawcę, co stanowi wyraz silniejszego potępienia społecznego danego typu/odmiany przestępstwa⁴¹. Innymi słowy, w przekonaniu ustawodawcy sprawca znęcania się nad dzieckiem nie wymaga dłuższych zabiegów resocjalizacyjnych niż sprawca znęcania się nad żoną, a jedynie znęcanie się nad dzieckiem w społecznym odczuciu jest czynem bardziej nagannym, wymagającym surowszej reakcji. Czasami typom kwalifikowanym przydawana jest funkcja ochronna realizowana poprzez odstraszanie – surowa kara (zaostrzona w stosunku do typu podstawowego) silniej oddziałuje powstrzymująco na potencjalnego sprawcę. Mając na uwadze liczne zastrzeżenia podnoszone co do skuteczności odstra-

Należy zauważyć, że już na tle k.k. z 1969 r. T. Bojarski obserwował zjawisko częściowego odchodzenia w polskim prawie karnym od daleko posuniętej syntetyzacji typów przestępstw w k.k. z 1932 r.⁴³ na rzecz typów zmodyfikowanych, wprowadzających kazuistykę do systemu prawa karnego. W praktyce legislacyjnej na przestrzeni obowiązywania Kodeksu karnego z 1997 r. proces „kazuizacji”⁴⁴ przepisów dalej postępuje.

Warto podkreślić, że o sens tworzenia typu kwalifikowanego ze względu na wiek pokrzywdzonego

42 Wystarczy porównać zaostrzaną politykę karną odnośnie do prowadzenia pojazdu w stanie nietrzeźwości i niemającą liczbę popełnianych tego typu przestępstw.

43 T. Bojarski, *Odmiany...*, dz. cyt., s. 227.

44 Mamy świadomość, że termin „kazuizacja” jest neologizmem, jednak – w naszym przekonaniu – tylko takie sformułowanie oddaje aspekt ciągłości procesu dodawania nowych przepisów o charakterze kazuistycznym.

41 O. Sitarz, *Funkcje...*, dz. cyt., s. 255–256.

przestępstwem polegającym na pozbawieniu wolności spirali się podczas obrad Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian w kodyfikacjach ich uczestnicy. W dyskusji padały pytania, czy każdy małoletni rzeczywiście bardziej traumatycznie odczuwa fakt zniewolenia (zwłaszcza w bardzo młodym wieku) i czy w takich sytuacjach nie wystarcza dotychczas obowiązujący przepis, przewidujący typ kwalifikowany ze względu na szczególne udręczenie⁴⁵. Dyskusja ta usposabia do postawienia pytania ogólniejszej natury – dlaczego nieporadność ze względu na wiek nie jest znamięm kwalifikującym w przypadku innych przestępstw? Skoro zdaniem projektodawcy młody wiek ofiary (jak pierwotnie zakładano) podnosi poziom społecznej szkodliwości przestępstwa pozbawienia wolności i znęcania się, to dlaczego okoliczność ta nie ma wpływu normatywnego na dekreację stopnia społecznej szkodliwości zabójstwa (a przecież wśród innych typów kwalifikowanych tego przestępstwa jest – nieco analogicznie jak przy pozbawieniu wolności – szczególne okrucieństwo) ani przestępstw przeciwko zdrowiu, a także innych przestępstw przeciwko wolności, w tym szeroko dyskutowanego przestępstwa handlu ludźmi (którego ofiarami, w różnorodnych odmianach fenomenologicznych, bardzo często stają się małoletni). Oczywiście nie jesteśmy zwolennikami tworzenia takich typów kwalifikowanych – powyższe pytanie ma jedynie unaocznic brak zasadności dokonanej nowelizacji w omawianym zakresie.

Przepisy części szczególnej zostały też znowelizowane przy zastosowaniu innej techniki legislacyjnej. W niektórych regulacjach odnoszących się już bezpośrednio do dzieci (przedmiotem wykonawczym jest małoletni poniżej lat 15) zastrzony został wymiar kary. W tym zakresie znowelizowane zostały dwa przepisy – art. 210 i art. 211 k.k., kryminalizujące porzucenie małoletniego do lat 15 oraz uprowadzenie lub zatrzymanie takiego małoletniego. Nowelizacja zmieniła zagrożenie karą tych czynów z grożącej kary od 1 miesiąca do 3 lat pozbawienia wolności na karę od 3 miesięcy do 5 lat pozbawienia wolności. „W ocenie Prezydenta RP, zagrożenie sankcją karną za popełnienie przestępstwa porzucenia małoletniego lub osoby nieporadnej jest nieadekwatne

do stopnia społecznej szkodliwości czynu i nie czyni zadość obowiązkowi ochrony karnoprawnej dobra, jakim jest nie tylko rodzina i opieka, ale także zdrowie, bezpieczeństwo i życie małoletniego poniżej lat 15 lub osoby nieporadnej ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny”⁴⁶. *De facto* podobny *passus* odnosi się do przestępstwa z art. 211⁴⁷. Również i w tym przypadku chodzi w gruncie rzeczy o spowodowanie orzekania surowszych kar za wybrane przestępstwa przeciwko małoletnim⁴⁸. Zatem i w tym wypadku zbadać należy, czy poprzez nowe zagrożenie karą taki efekt można otrzymać, a tym samym czy nowelizacja była potrzebna.

Konrad Buczkowski przeprowadził badania orzeczeń sądowych dotyczących uprowadzenia lub zatrzymania małoletniego wbrew woli osoby powołanej do opieki. Autor objął badaniami wszystkie orzeczenia prawomocne wydane na podstawie art. 211 k.k. w latach 2011–2013, przy czym do dalszej analizy wybrano akta dotyczące tzw. uprowadzeń rodzicielskich, które stanowiły 60 spraw. W grupie postępowań, w których wydano wyrok skazujący, najczęściej, bo w prawie 20% przypadków, orzekano w stosunku do oskarżonego pozbawienie wolności z warunkowym jego zawieszeniem. Karę bezwzględnej pozbawienia wolności orzekono jedynie wobec dwóch skazanych i nie przekraczała ona 18 miesięcy⁴⁹. Zatem, podobnie jak przy przestępstwie znęcania się, orzekane w praktyce kary mieszczą się w nowym zakresie ustawowego zagrożenia, zatem zmiana ustawy – przynajmniej

46 *Druk sejmowy nr 846...*, dz. cyt.

47 *Tamże*.

48 Ideę swoistej „zastępowalności” typu kwalifikowanego zwiększeniem sankcji oddaje wypowiedź Anny Tyśkiewicz-Mazur, zastępcy dyrektora biura w KPRP: „Zmiana w art. 156 polega na tym, że rezygnujemy z tego, co było w pierwotnej wersji projektu, tzn. z dodania tam § 1a, który dotyczy małoletniego. Pozostawiamy regulacje, które były dotychczas w przepisie, oraz zwiększamy zagrożenie karą. Efekt, który chcieliśmy osiągnąć, zostanie osiągnięty w ten sam sposób. Było to uzgodnione z Ministerstwem Sprawiedliwości” – *Posiedzenie Komisji Nadzwyczajnej...*, dz. cyt.

49 K. Buczkowski, *Uprowadzenie lub zatrzymanie małoletniego wbrew woli osoby powołanej do opieki. Analiza orzeczeń sądowych w sprawach o przestępstwo z art. 211 k.k.*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Karne” 2014, nr 19, s. 154.

45 *Posiedzenie Komisji Nadzwyczajnej...*, dz. cyt.

z tego powodu – nie była niezbędna. Trudno zatem nie zgodzić się ze stanowiskiem KRS, który słusznie konstataje, że „Zaostrzenie kar byłoby uzasadnione, gdyby projektodawca wykazał, że obowiązujące granice zagrożenia sankcją nie pozwalają odzwierciedlić stopnia społecznej szkodliwości czynu i winy sprawcy lub praktyka orzecznicza w tego rodzaju sprawach byłaby zbyt liberalna”⁵⁰.

Za podwyższaniem kar przywoływany jest dość często jeszcze inny argument. Tak było i w tym przypadku. Prezydent na swojej oficjalnej stronie internetowej informuje, iż „sprawcy będą mieli jasny sygnał, że popełnianie przestępstw, gdzie ofiarami są dzieci, będzie surowo traktowane. Wyraźnie podwyższamy surowość kar. Z drugiej strony, aby podnieść wrażliwość społeczną, dajemy wyraźny sygnał, że nie możemy być obojętni na krzywdy dziecka”⁵¹. Pytanie o skuteczność zaostrzenia kary i próba odpowiedzi zasygnalizowane zostały już przy analizie wprowadzenia typów kwalifikowanych. Tu rodzi się jeszcze jedna wątpliwość: czy podnoszenie ustawowego zagrożenia rzeczywiście poza efektem potencjalnie odstrasżającym pełni jakąkolwiek inną rolę? Projektodawca przekonuje, że ochrona najważniejszych dóbr prawnych wiąże się ze swoistym komunikacyjnym wymiarem prawa karnego, przez który należy rozumieć proklamowanie katalogu zachowań zabronionych⁵². Wydaje się jednak, że funkcja komunikacyjna realizowana jest przez samą typizację, ewentualnie przez tworzenie typów zmodyfikowanych. Sama zaś zmiana dolnej granicy kary ustawowego zagrożenia z 1 miesiąca pozbawienia wolności na 3 miesiące i górnej granicy z 3 lat pozbawienia wolności na 5 lat pozbawienia wolności niewiele zmienia w społecznym odbiorze „zespołu wartości szczególnie chronionych”⁵³.

Współczesny system prawa karnego przekonuje, że zdaniem ustawodawcy nie tylko zaostrzenie kary wzmacnia funkcję ochronną prawa karnego. Wśród katalogu przestępstw znajduje się bowiem regulacja, która chociaż należy do przestępstw przeciwko wymiarowi sprawiedliwości, to jednak poprzez swoją

szczególną konstrukcję ma silnie zaprojektowaną funkcję prewencyjną, zmierzającą do zapobieżenia naruszeniu dobra prawnego. Mowa o karnoprawnym obowiązku denuncjacji (art. 240 § 1 k.k.). W literaturze wskazuje się, że przedmiotem ochrony regulacji w tym zakresie jest przede wszystkim dobro zagrożone przez przygotowanie albo usiłowanie przestępstwa wskazanego w katalogu ujętym w art. 240 k.k.⁵⁴ Przepis ten był wielokrotnie nowelizowany, zmieniano m.in. katalog przestępstw, których obowiązek denuncjacji dotyczy. Ostatnią nowelizacją wspomniany katalog został wzbogacony o czyny z art. 156, art. 197 § 3 i 4, art. 198, art. 200. Doradca Rzecznika Praw Dziecka Agnieszka Rękas uważa, że projekt jest skierowany na ochronę jednostki. Zwraca uwagę, że do tej pory katalog przestępstw, których niezgłaszanie było zagrożone karą, dotyczył przede wszystkim spraw związanych z państwem: ochroną przed szpiegostwem, zamachem stanu. Jej zdaniem świadomość społeczna na temat karalności niezawiadomienia o określonym przestępstwie albo jego przygotowaniu jest bardzo niska. Wyraziła też przekonanie, że przy okazji tego projektu ta świadomość społeczna zostanie podniesiona. Rzecznik praw dziecka Marek Michałak zapowiedział zaś kampanię informacyjną po wejściu w życie przepisów. Jego zdaniem „tak naprawdę każdy uczciwy i poczciwy człowiek powinien reagować, powinien wiedzieć, że jeśli dziecku dzieje się krzywda, powinien reagować”⁵⁵. Minął ponad rok od wejścia w życie nowelizacji, zmieniającej m.in. treść przepisu art. 240 k.k., i chyba bez obawy przekłamania można stwierdzić, że w mediach (z których większość społeczeństwa czerpie informacje o prawie⁵⁶) trudno tę kampanię zauważyć.

54 M. Szewczyk, A. Wojtaszczyk, W. Zontek, *Komentarz do art. 240 k.k.* (w:) W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2: *Komentarz do art. 212–277d* (cz. 2), Warszawa 2017, Lex.

55 Kancelaria Prezydenta, *Prezydencki projekt...*, dz. cyt.

56 Por. Z. Ziemiński, *Próba empirycznego badania świadomości prawnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1963, nr 3, s. 197–221; F. Studnicki, *Znajomość i niezajomość prawa*, „Państwo i Prawo” 1962, nr 4, s. 577–597 oraz A. Turska, *O fikcji powszechnej znajomości prawa*, „Państwo i Prawo” 1957, nr 9, s. 307–324.

50 *Opinia KRS z dnia 13 października 2016 r.*..., dz. cyt.

51 Kancelaria Prezydenta, *Prezydencki projekt...*, dz. cyt.

52 *Druk sejmowy nr 846*..., dz. cyt.

53 Tamże.

Mając na uwadze zakładany cel nowelizacji – wzmocnienie karnoprawnej ochrony dzieci (jako osób nieporadnych ze względu na wiek), podkreślić należy, iż ostatecznie w katalogu wymienionym w przepisie art. 240 § 1 k.k. nie ma ani przestępstwa znęcania się – najczęściej popełnianego przestępstwa na dzieciach, ani art. 189a (choć w pierwotnym „prezydenckim” projekcie był) – jednego z najpoważniejszych przestępstw przeciwko dzieciom, wyrządzającego czasami o wiele większe szkody (poprzez

Po pierwsze więc powtórzyć należy pytanie, czy i na ile wiek pokrzywdzonego rzeczywiście wpływa na stopień społecznej szkodliwości. Nie ma wątpliwości, że szczególnie podatność m.in. dziecka na krzywdę wymaga podjęcia szczególnych środków służących jego ochronie. Jednak wydaje się, że życie dziecka, jego zdrowie, wolność i inne dobra stanowią w porządku społecznym taką samą wartość jak analogiczne dobra osób dorosłych. Zatem w tym znaczeniu wiek osoby będącej przedmiotem wykonawczym

W katalogu przestępstw objętych obowiązkiem denuncjacyjnym pominięto przestępstwa przeciwko małoletnim, z jednej strony najczęściej popełniane, z drugiej – naruszające ich najpoważniejsze dobra. Trudno znaleźć odpowiedź na pytanie, dlaczego tak się stało.

ich kumulację) niż inne przestępstwa wymienione w art. 240 k.k. Wspomniany katalog nie obejmuje również dzieciobójstwa (art. 149 k.k.), chociaż, przywołując całościowo art. 148 k.k., kryminalizuje brak zawiadomienia o usiłowaniu lub dokonaniu zabójstwa w afekcie (art. 148 § 4 k.k.). Pominięto zatem z jednej strony przestępstwa przeciwko małoletnim najczęściej popełniane, z drugiej – naruszające ich najpoważniejsze dobra. I trudno znaleźć odpowiedź na pytanie, dlaczego tak się stało.

Ostateczne wnioski dotyczące analizowanej nowelizacji muszą odnieść się do aż pięciu aspektów ustawy z 23 marca 2017 r. Ocenie tych aspektów towarzyszyć powinna świadomość podstawowego założenia prezydenckiej nowelizacji, jakim była teza, iż „ochrona dóbr dziecka powinna mieć najwyższy priorytet”. Głównym argumentem uzasadniającym to ogólne przekonanie było twierdzenie, iż przestępstwa popełniane na szkodę dziecka cechuje wyższy stopień społecznej szkodliwości.

nie ma wpływu na stopień społecznej szkodliwości. Nie oznacza to jeszcze, że wzmocniona karnoprawna ochrona dziecka jest niezasadna, niemniej jej ewentualna zasadność nie wynika ze stopnia społecznej szkodliwości.

Po drugie projektodawca, a w konsekwencji sam ustawodawca wzmocnioną ochronę niemal całkowicie utożsamiał z wyższym zagrożeniem karnym, co – jak zostało wykazane – nie jest ani skuteczne, ani potrzebne. Surowsza sankcja nie oznacza skuteczniejszego zabezpieczenia przedmiotu ochrony danego czynu zabronionego.

Po trzecie racjonalny ustawodawca zmiany w systemie prawa karnego musi przeprowadzać po rozeznaniu i głębokim rozważeniu znaczenia i funkcji różnorodnych instytucji prawnokarnych. W zakresie instrumentów wykorzystywanych w omawianej nowelizacji ustawodawca zdecydował się na wprowadzenie z jednej strony nowej okoliczności w ramach sędziowskiego wymiaru kary i równocześnie wpro-

wadził nowe typy kwalifikowane oraz zaostrzył kary w typizacjach już istniejących. Wszystkie te zmiany ostatecznie odnoszą się do figury małoletniego (czasem wyłącznie, czasem jako jednego z elementów zbioru „osób nieporadnych ze względu na wiek”). Warto zatem zauważyć, że tworzenie typu kwalifikowanego (poza innymi racjami, o których była mowa wcześniej) ma sens, gdy wystąpienie określonej cechy (o charakterze zwiększającym stopień społecznej szkodliwości) aktualizuje się w stosunku do jednej–dwu typizacji. Jednak gdy określona cecha, okoliczność zasadniczo aktualizuje się przy wszystkich typizacjach (lub większości), winna raczej stać się jedną z zasad wymiaru kary w ramach ustawowego zwyczajnego lub nadzwyczajnego jej wymiaru. Wydaje się, że omawiana nowelizacja i w tym zakresie cechuje się niedbałością. Nie pierwszy raz ustawodawca zdecydował się na działanie wielokierunkowe, które nie sprzyja uzyskaniu pożądanego efektu, a wręcz przeciwnie – osłabia możliwość jego osiągnięcia.

Po czwarte niemal każda z omówionych zmian dotknięta jest wadami techniczno-legislacyjnymi (omówionymi wcześniej), które utrudniają bądź wręcz uniemożliwiają realizację zakładanych celów.

I wreszcie po piąte odnieść można wrażenie, że ustawa nowelizacyjna nie dotknęła rzeczywistych problemów, które pojawiają się na tle karnoprawnej oceny krzywdzenia dzieci. Sygnalizacyjnie wspomnieć tylko należy, iż swoją uwagę ustawodawca powinien objąć kwestię karnoprawnej oceny porwań rodzicielskich⁵⁷, zagadnienie detypizacji dzieciobójstwa oraz urealnienie katalogu przestępstw podlegających karnoprawnemu obowiązowi denuncjacji z perspektywy praw dziecka.

Czy można więc podzielić optymistyczną refleksję sformułowaną przez przedstawicieli Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę (dawniej Fundacji Dzieci Niczyje)? Zgodnie z ich deklaracją Fundacja, która od ponad 25 lat podejmuje interwencje na rzecz dzieci pokrzywdzonych przestępstwem, cieszy się ze zmian i popiera cel,

któremu przyświeca nowelizacja⁵⁸. Bliższa nam jest jednak negatywna ocena całej nowelizacji, a ostatecznym argumentem są słowa Sławomiry Wronkowskiej, że prawo nie powinno być zbiorem spisanych dobrych intencji władzy społecznej, ale sprawnym instrumentem układania spraw społecznych⁵⁹. Przy tym trudno oprzeć się wrażeniu, że projektodawca/ustawodawca mógł wielu wskazanych błędów uniknąć, starannie przygotowując projekt noweli i uważnie wsłuchując się w głosy krytyczne. Przyniesione przez nas badania i ustalenia doktryny prawa karnego stanowią powszechnie dostępny dorobek nauki, z którego warto korzystać w procesie legislacyjnym.

Bibliografia

- Barczak-Oplustil A., Małecki M., *Opinia do przedstawionego przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, druk nr 846, http://kipk.pl/dokumenty/Malecki_Barczak_druk_846_ekspertyza.pdf (dostęp: 9.08.2018).
- Bojarski T., *Odmiany podstawowych typów przestępstw w polskim prawie karnym*, Lublin 1979.
- Buczkowski K., *Uprowadzenie lub zatrzymanie małoletniego wbrew woli osoby powołanej do opieki. Analiza orzeczeń sądowych w sprawach o przestępstwo z art. 211 k.k.*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Karne” 2014, nr 19, s. 138–164.
- Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, *Nowelizacja prawa karnego zaostrza kary za ciężkie przestępstwa wobec dzieci*, 11.04.2017, <http://fdds.pl/novelizacja-prawa-karnego-zaostrza-kary-za-ciezkie-przestepstwa-wobec-dzieci> (dostęp: 9.08.2018).
- Hałas R., *Komentarz do art. 53 KK (w:) A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2018, Legalis.
- Kancelaria Prezydenta, *Prezydencki projekt zwiększający ochronę dzieci*, 8.09.2016, <http://www.prezydent.pl/prawo/ustawy/zgloszone/art.5,prezydencki-projekt-zwiekszajacy-ochrone-dzieci.html> (dostęp: 9.08.2018).
- Konarska-Wrzošek V., *Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym*, Toruń 2002.

57 Porwania rodzicielskie – odpowiedź Ministra Sprawiedliwości na wystąpienie RPO, 30.06.2016, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/porwania-rodzicielskie-odpowiedz%C5%BA-ministra-sprawiedliw%C5%9Bci-na-wyst%C4%85pienie-rpo> (dostęp: 9.08.2018).

58 Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, *Nowelizacja prawa karnego zaostrza kary za ciężkie przestępstwa wobec dzieci*, 11.04.2017, <http://fdds.pl/novelizacja-prawa-karnego-zaostrza-kary-za-ciezkie-przestepstwa-wobec-dzieci> (dostęp: 9.08.2018).

59 S. Wronkowska, *Kryteria oceny prawa (w:) Przemiany polskiego prawa (lata 1989–1999)*, „Studia Iuridica Toruniensia”, Toruń 2001, s. 37.

- Konieczniak P., *Uwagi o pojmowaniu typów zmodyfikowanych* (w:) J. Giezek, J. Brzezińska (red.), *Zmodyfikowane typy przestępstw w teorii i praktyce sądowej*, Warszawa 2017, s. 26–58.
- Królowski M., Żółtek S., *Komentarz do art. 53 KK* (w:) R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116*, Warszawa 2017, Legalis.
- Majewski J., *Komentarz do art. 115 KK* (w:) A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2007.
- Małecki M., *Większa ochrona osób nieporadnych, również przed narodzeniem*, „Dogmaty Karnisty”, 28.02.2017, <https://dogmatykarnisty.blogspot.com/2017/02/wieksza-ochrona-osob-nieporadnych.html> (dostęp: 9.08.2018).
- Porwania rodzicielskie – odpowiedź Ministra Sprawiedliwości na wystąpienie RPO, 30.06.2016, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/porwania-rodzicielskie-odpowied%C5%BA-ministra-sprawiedliw%C5%9Bci-na-wyst%C4%85pienie-rpo> (dostęp: 9.08.2018).
- Sitarz O., *Funkcje prawa karnego a typy zmodyfikowane na przykładzie przestępstw przeciwko życiu* (w:) J. Giezek, J. Brzezińska (red.), *Zmodyfikowane typy przestępstw w teorii i praktyce sądowej*, Warszawa 2017, s. 247–256.
- Studnicki F., *Znajomość i nieznanomość prawa*, „Państwo i Prawo” 1962, nr 4, s. 577–597.
- Szewczyk M., Wojtaszczyk A., Zontek W., *Komentarz do art. 240 k.k.* (w:) W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2: *Komentarz do art. 212–277d (cz. 2)*, Warszawa 2017, Lex.
- Śledziwski A., *Przestępstwo znęcania się w kontekście przemocy w rodzinie*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. M. Melezini, Białystok 2016, http://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/5874/1/AD_Sledziwski_Przestepstwo_znecania_sie_w%20kontekście_przemocy_w_rodzinie.pdf (dostęp: 9.08.2018).
- Turska A., *O fikcji powszechnej znajomości prawa*, „Państwo i Prawo” 1957, nr 9, s. 307–324.
- Wronkowska S., *Kryteria oceny prawa (w:) Przemiany polskiego prawa (lata 1989–1999)*, Toruń 2001, s. 33–46, *Studia Iuridica Toruniensia*.
- Wyciąg z informacji o realizacji przez wymiar sprawiedliwości Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie w 2012 roku – dane statystyczne, https://www.ms.gov.pl/Data/Files/_public/ppwr/aktualnosci/wyciag-z-informacji-o-realizacji-przez-wymiar-sprawiedliwosci-kpppw---dane-statystyczne.pdf (dostęp: 9.08.2018).
- Ziemiński Z., *Próba empirycznego badania świadomości prawnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1963, nr 3, s. 197–221.
- Zoll A., *Konstytucyjne aspekty prawa karnego* (w:) T. Bojarski (red.), *System prawa karnego*, t. 2: *Źródła prawa karnego*, Warszawa 2011, s. 221–272.

Materiały z prac legislacyjnych

- Druk sejmowy nr 846 z 5 września 2016 r., <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/C82FD2CAF85A8A2FC125803500244863/%24File/846.pdf> (dostęp: 9.08.2018).
- Opinia KRS z dnia 13 października 2016 r. w przedmiocie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, <http://www.krs.pl/admin/files/opinie-i-stanowiska/161013%20020%20149.pdf> (dostęp: 9.08.2018).
- Posiedzenie Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian w kodyfikacjach dnia 26 stycznia 2017 r., Biuletyn nr 1509/VIII, nr 29, <http://orka.sejm.gov.pl/Zapisy8.nsf/wgskrnrr/NKK-29> (dostęp: 9.08.2018).
- Sprawozdanie Podkomisji Stałej do spraw nowelizacji prawa karnego z dnia 14 grudnia 2016 r., [http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/spr_846/\\$file/spr_846.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/spr_846/$file/spr_846.pdf) (dostęp: 9.08.2018).
- Wyniki głosowania nr 39 na 36. posiedzeniu Sejmu, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&nrkaden cji=8&nrglosowania=36&nrglosowania=39> (dostęp: 9.08.2018).